

А. В. Вейбер, М. В. Кублій *

АРХЕОЗООЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФАУНІСТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПОСЕЛЕННЯ XI—XIII СТ. ОГРІНЬ 8

У дослідженні наведено видове визначення кісткових решток тварин пам'ятки XI—XIII ст. Огринь 8, за матеріалами досліджень 2018 р. Результати визначення дозволяють реконструювати деякі елементи тваринництва, мисливського промислу та рибальства мешканців поселення.

К л ю ч о в і с л о в а: археозоологія, Огринь 8, XI—XIII ст.

Вступ

Півострів Огринь розташований у Самарському р-ні м. Дніпро. Лісисті узбережжя та доступ до вод найбільш повноводної річки місцевості робило територію півострова придатною для заселення племенами мисливців: збирачів мезоліту, неоліту та населення культур енеолітичної доби. За часів Середньовіччя ця місцевість являла собою стратегічно важливе місце, адже розмішувалася в межах торговельного річкового шляху.

Територія півострову являє собою піщане утворення на гранітних рядах, які існували вздовж р. Дніпро та перетинали її впоперек утворюючи пороги. Піщана поверхня півострову сприяла формуванню балок та насипів дюнного походження.

Низка пунктів з культурними шарами різного часу в цій місцевості була відкрита під час Дніпробудівської експедиції 1929—1932 рр. археологом М. О. Міллером (Міллер 1935, с. 162—178). Група пам'яток, розташованих в північно-західній частині узбережжя півострову, отримали восьмий номер. Зважаючи на те, що береги півострова поступово розмивалися

річковими водами, постала потреба у систематичному дослідженні археологічних пам'яток, розташованих в межах його території. Таким чином, у післявоєнний період Огринь 8 досліджував археолог А. В. Добровольський (Телегін 2000, с. 3—88). Об'єктами його дослідження стали матеріали азово-дніпровської неолітичної культури. Він зауважив сліди перепалених органічних решток, які в подальшому будуть інтерпретовані як елементи конструкції мезолітичних жител. Починаючи з 1973—1990 рр. систематичними дослідженнями мезолітичного поселення культури кукрек займалася експедиція на чолі з Д. Я. Телегіним. Активну участь в польових роботах та публікації матеріалів пам'ятки приймали Л. Л. Залізняка, а з 1978 р. Д. Ю. Нужний. Результатом багаторічних досліджень стало відкриття десяти напівземлянкових мезолітичних жител (Залізняка 2018, с. 3—19).

У зв'язку із поступовим розмиванням піщаних берегів р. Дніпро а також із можливістю забудови території узбережжя, постала потреба у проведенні контрольних археологічних польових досліджень. У липні 2018 р. під керівництвом Л. Л. Залізняка та за участю студентів Національного університету «Києво-Могилянська академія» було організовано експедицію задля виявлення можливих мезолітичних жител або цінних об'єктів наступних історичних періодів.

Для уточнення стратиграфії півострову, а також пошуку нових об'єктів, було зачищено берегову лінію довжиною в 60 м. Внаслідок такої зачистки було виявлено об'єкти періоду XI—XIII ст. та культурні шари періоду енеоліту та неоліту. Для їх ретельного дослідження було закладено розкоп 1. Об'єкти середньовічного часу являли собою господарчі ями. Найбільш численний матеріал було виявлено у заповненні об'єкта «В».

У східній частині півострову було закладено розкоп 2. У ньому було виявлено насичений

* ВЕЙБЕР Аліна Віталіївна — аспірантка кафедри археології НаУКМА, провідний інженер відділу палеонтології ННПМ НАНУ, ORCID 0000-0002-5178-498X, Lusyleakey@gmail.com

КУБЛІЙ Михайло Васильович — аспірант кафедри археології НаУКМА, ORCID 0000-0002-9824-3144, myhajlo.kublij@gmail.com

знахідками культурний шар середньовічного часу. Вглиб півострова було закладено шурфи для пошуку мезолітичних землянок. З них 23 шурфи розміром 1,8 × 1,0 м глибиною 2,0—2,2 м та 38 шурфів 1,0 × 1,0 м. За допомогою ручного буру в шурфах здійснено зондування поверхні задля виходу на культурний шар та об'єкти мезолітичного часу. Пошук об'єктів мезолітичного часу дав мінімальні результати у вигляді поодиноких знахідок крем'яних виробів, які походили із заповнень вже досліджених у попередні роки землянок.

Основний матеріал представлений керамічними виробами — фрагментами горщиків, які дозволили поточнити датування поселення та поглибити нижню межу його існування до XI ст. До імпортованих речей варто віднести стінки амфор (Якобсон 1979). Такі амфори були розповсюдженим типом тарного посуду в досліджуваній період. Металеві вироби представлені гачками та фрагментами лез ножів. Висока концентрація знахідок фрагментів скляних браслетів вказує на заможність мешканців поселення. Результати археологічних досліджень пам'ятки були опубліковані Л. Л. Залізником (2019).

Увага цього дослідження зосереджена на опрацюванні археозоологічного матеріалу. Кістки різних класів тварин були виявлені в об'єкті «В» розкопу 1 та культурному шарі XI—XIII ст. розкопу 2. Більшість з них являють собою кухонні відходи мешканців поселення. Археозоологічні дослідження є невід'ємною частиною опису та публікації матеріалів археологічних пам'яток, що підкреслює актуальність вивчення цієї групи матеріалів.

Історія вивчення фауністичних решток в межах Огрінського півострова пов'язана, насамперед, із визначенням складу фауни наповнення жител мезолітичного часу. Видове визначення фауни землянок здійснила В. І. Бібікова (Телегін 2000, с. 3—88). Під час польових робіт Д. Я. Телегін також відібрав матеріали часів Київської Русі, опис яких здійснив А. О. Козловський. Фауністичні рештки ссавців киеворуського шару визначив О. П. Журавльов. Результати досліджень були опубліковані в монографії (Козловський 1992). За результатами визначень О. П. Журавльова, найбільша кількість фрагментів кісток належала свійським видам тварин, а саме корові *Bos taurus*, кози *Capra hircus*, вівці *Ovis aries* та коню *Equus caballus*. Значно менша частина кісток належала диким видам тварин: ведмедю *Ursus arctos*, кабану *Sus scrofa*, козу-

лі *Capreolus capreolus* та оленю *Cervus elaphus* (Козловський 1992).

Аналіз орнітофауни середньовічного поселення здійснили Л. В. Горобець та І. В. Матлаєв. Згідно з результатами видового визначення кісток птахів, найбільше промислове значення відігравали дикі качки. Менший відсоток належав свійським птахам: гусці *Anser domesticus* та курці *Gallus gallus* (Gorobets, Matlaev 2014, р. 66—70).

Матеріали і методи дослідження

Вибірка кісток тварин, яка є об'єктом цього дослідження, становить 2053 ф-ти. У ній ссавцям належить 1732 од. (84 %), риbam 366 од. (17,4 %), птахам 11 од. (0,5 %). До випадкових знахідок можна віднести 2 од. пластронів болотяної черепахи (0,1 %). Опрацювання кісток ссавців належить М. В. Кублю, риб — А. В. Вейбер, птахів — Л. В. Горобцю.

Дослідження здійснювалося згідно з методичними рекомендаціями для археозоологів авторства Е. Райц та Е. Вінг (Reitz, Wing 2008). Опис деталей стану збереженості матеріалу поданий згідно з рекомендаціями Й. Фернандез-Яво, П. Ендрюс та А. Береншмеєр (Fernandez-Javo, Andrews 2016; Behrensmeyer 1978, с. 150—162). Морфометричні показники були зняті згідно з методикою Ангели фон ден Дріш (Driesch 1976). Визначення віку ссавців тварин здійснювалося за методикою Енні Гранд та Яна Колди (Kolda 1936; Grant 1978). Визначення віку оленів було здійснено за методикою С. В. Шостака (1998).

Для видового визначення кісткових решток риб та птахів було використано порівняльну колекцію відділу палеонтології ННПМ НАНУ. Додатковим джерелом видового визначення риб був атлас авторства В. Раду (Radu 2005). Визначення віку та реконструкція довжини риб здійснювалася за методикою В. Лебедева (Лебедев 1960). Для позначення загальної кількості визначених фрагментів використане скорочення NISP — загальна кількість визначених фрагментів та MNI — мінімальна кількість особин.

Результати дослідження

Кістки ссавців у більшості випадків є кухонними відходами. На їх фрагментах виявлено сліди від розрубування або перебування у вогні. Найбільш важливою для господарства групою були свійські тварини, кісткові рештки

яких займають у вибірці найбільший відсоток 1054 од. (61 %). Менша кількість кісток 48 од. (4,0 %) належить диким тваринам (табл. 1).

Найбільша кількість фрагментів 581 (52,7 %) кісток належить корові. Найбільш поширеними анатомічними елементами, які представлені у вибірці, є ребра, зуби, хребці та трубчасті кістки тварини. За допомогою промірів великогомілкових та п'яних кісток було з'ясовано висоту в холці корів, яка варіювалася в межах 109—122,7 см. За висотою тварин в холці екземпляри із Огрині 8 найбільш характерні для груп корів Середнього Подніпров'я та Золотої орди, виокремлених Н. Г. Тимченко (1972) для матеріалів поселень середньовічного часу. Вікові групи представлені дорослими (adult) та молодими (subadult) особинами. Патологічні зміни внаслідок гіпоплазії виявлені на двох екземплярах зубів корови. Сліди характерної

стертості прикореневої ділянки, яка виникає внаслідок споживання жорсткої рослинності, було зафіксовано на трьох зразках різцевих зубів корови.

Друга за численністю група кісток свійських тварин 387 од. (35 %) належить дрібній рогатій худобі — козі та вівці. З них шість кісток належить вівці та дві козі. Найбільше фрагментів належить ребрам, зубам, щелепам та трубчастим кісткам цих тварин. Серед вікових груп найбільша кількість кісток належить дорослим особинам, також 35 кісток молодим особинам. Більшість із молодих особин дрібної рогатої худоби були забиті у віці близько 1,5 року. Групу дорослих тварин становлять особини близько 5 років, з них найстарша тварина була віком 6,5 років. Сліди патологічних змін внаслідок гіпоплазії були виявлені на одному зубі. Внаслідок промірів п'ясткових кісток овець було

Таблиця 1. Видовий список ссавців поселення

Table 1. Species representation of mammals at the settlement

Вид	Кількість кісток (од.)	Відсоткова кількість (%)		
		від усіх кісток	від визначених	від домашніх тварин
<i>Bos Taurus</i> Корова	581	33,5	52,7	54,9
<i>Ovis aries/Capra hircus</i> Вівця-коза (зокрема окремо вівця і коза)	387 (6 і 2)	22,3	35,1	36,67
<i>Sus domestica</i> Свиня	78	4,5	7	7,39
<i>Equus caballus</i> Кінь	8	0,46	0,72	0,76
<i>Canis familiaris</i> Собака	3	0,17	0,27	0,28
Усього домашніх	1057			100
<i>Canis lupus/Canis familiaris</i> Вовк-собака	9	0,52	0,81	
<i>Alces alces</i> Лось	5	0,29	0,45	
<i>Cervus elaphus</i> Олень європейський	7	0,4	0,64	
Представники родини Оленеві <i>Cervidae</i> gen. et sp.	5	0,29	0,45	
<i>Lepus europeus</i> Заєць	2	0,1	0,18	
<i>Castor fiber</i> Бобер	1	0,05	0,09	
<i>Mustela putorius</i> Тхір лісовий	16	0,92	1,45	
Усього диких	46			
Невизначені	631	36,4		
Всього визначених	1101	63,6	100	
Разом	1732	100		

встановлено висоту у холці для двох особин — 61 та 66 см.

Кісток домашньої свині нараховано 78 од. (7,0 %). Анатомічно — це нижні щелепи, зуби та елементи черепної коробки тварини. З них 24 од. кісток належать молодим особинам. Частина свиней була забита у віці до двох років, з них одна особина у віці близько 6 місяців.

Кістки коня становлять вісім од. (0,72 %), це фрагменти ребер, зубів та трубчастих кісток. Всі кістки належали дорослим особинам, одна

з них була семирічною. За допомогою промірів п'яної кістки вдалося з'ясувати висоту в холці для однієї особини коня, а саме 139 см. За класифікацією морфотипів коней В. О. Вітта, тварина належала до середньорослої групи (Вітт 1955, с. 163—205) (табл. 2).

Рештки собаки представлені трьома метаподіальними кістками та однією фалангою.

У господарстві мешканців поселення мало місце полювання. Серед диких тварин найбільша група кісток належить представ-

Таблиця 2. Проміри деяких кісток ссавців

Table 2. Measurements of some mammals' bones

Вид	Анатомічна частина, промір	Варіаційний ряд, мм	Кількість екземплярів	Відповідна висота тварини в холці, см	Середнє арифметичне (абсолютне) відхилення, мм (для висоти в холці, см)	«Виправлене» середнє квадратичне відхилення, мм (для висоти в холці, см)
Корова	Зуб М ₃ , найбільша довжина	34,1—45,7	9	114—118,7	3,58	4,49
	Зуб М ₃ , найбільша ширина	14,9—18,6	9		1,06	1,33
	Таз, довжина кульшової западини таза	67—73,6	2		3,30	4,67
	Плечова, ширина нижнього кінця	77,2	1		—	—
	Променева, найбільша довжина	265,5—276	2		5,25	7,42
	Променева, ширина верхнього кінця	72,2—90,3	6		(для висоти в холці 2,35)	(для висоти в холці 3,32)
	Променева, ширина нижнього кінця	66—73,8	3		5,20	6,76
	Велика гомілкорова, ширина нижнього кінця	60,3—69,7	3		2,80	3,93
	П'ясток, найбільша довжина	180,7—191	2		3,93	5,14
	Плесно, найбільша довжина	215,3—230,2	2		5,15	7,28
Кінь	І фаланга, найбільша довжина	52—66,7	12	109—115,2	(для висоти в холці 3,10)	(для висоти в холці 4,38)
	II фаланга, найбільша довжина	34,3—44,1	8	7,45	10,54	
Вівця	П'ясток, найбільша довжина	124,9—134,9	2	114,7—122,7	(для висоти в холці 4,00)	(для висоти в холці 5,66)
	Плесно, найбільша довжина	129, 2	1	58,6	3,92	4,79
Кінь	П'ясток, найбільша довжина	216,5	1	138,8	2,54	3,39
	П'ясток, ширина діафіза	35,4	1	—	—	—
	П'ясток, ширина верхнього кінця	50,1	1	—	—	—
	П'ясток, ширина нижнього кінця	48,5	1	—	—	—

никам родини оленеві — оленю, лося та козулі. Окрім м'ясної продукції, в господарстві цінувалися роги тварин, які використовувалися з ремісничою метою. У невеликій кількості виявлено рештки зайця, бобра та тхора лісового; хутро цих тварин мало господарську цінність.

Основу господарства мешканців середньовічного поселення було розведення свійських тварин за для отримання м'ясної та молочної продукції. На більшості кісток ссавців спостерігаються сліди розрубання. Характерні сліди розрубання спостерігаються на ребрах коня, що може свідчити про присутність його у раціоні мешканців поселення. На багатьох кістках ссавців сліди поділу є на обох краях. Середні розміри кісток, зокрема ребер, коливаються в межах 7,5 см та 11,5 см. Такий спосіб поділу туші міг бути пов'язаний як із процесом приготування страв, так і з розміром кухонного посуду, який використовувався мешканцями поселення. Деякі метаподіальні кістки корови були розрубані за для споживання кісткового мозку. Така ситуація може свідчити про кризові періоди в часи існування поселення. В колекції наявна невелика кількість кісток зі слідами обпалу. Цілком імовірно, що це може свідчити про спосіб приготування м'яса на відкритому вогнищі.

Три фрагменти рогових відростків оленя, які мають вичищену ззовні поверхню, сліди характерних спилів та надрізів можна вважати заготовками, які були виготовлені за допомогою пилки, надфіля та ножа. Подібні предмети доволі часто трапляються на пам'ятках періоду Середньовіччя (Сергеева 2012, с. 118—125) (рис. 1).

Кістки птахів представлені такими видами, як домашня курка та гуска. До випадкових знахідок варто віднести три кістки сороки. Всі кістки птахів походять з об'єкта «В». Наявність медулярної тканини в кістці курки вказує на те, що вона була забита в період виношування яєць (табл. 3).

До випадкових знахідок варто віднести дві одиниці пластрону болотяної черепахи.

Через безпосередню близькість середньовічного поселення XI—XIII ст. до річок Дніпро та Самара були створені сприятливі умови для розвитку риболовного промислу. Свідченням цього є висока концентрація кісток риб серед матеріалів пам'ятки. У вибірці виявлено 366 од. кіток прісноводних риб, які теж є кухонними відходами. Стан збереженості матеріалу досить добрий для визначення їх виду.

Рис. 1. Фрагменти рогу оленя, відходи ремісничої продукції

Fig. 1. Fragments of deer antlers, the waste of the processing

Повністю збереглися хребці та фрагменти черепа риб.

У вибірці виявлені риби придонних і поверхневих ділянок річки. Вони представлені 12 видами, які належать до 5 родин. Деякі з них, наприклад, представники родини осетрових, на сьогодні в Дніпрі не живуть. Осетер та білуга були прохідними видами для річок України, які зазвичай мігрували у річки під час нересту двічі на рік — з березня до червня та з вересня до січня. Інші види є типовими для сучасної іхтіофауни р. Дніпро (Мовчан 2009, с. 47—85) (табл. 4).

Виходячи з відомостей про розміри риб та відсотку їх кісток, можна вважати, що важлива роль належала таким риbam як сом, щука, представникам родів корошових та осетрових. М'ясо цих риб має хороші смакові властивості та є дуже поживним. Розділка туші риби проходила в межах поселення, адже у вибірці представлені кістки черепної коробки риб та плавці. Більшість кісток риб мають великі розміри, що свідчить про їх походження від дорослих особин. Така ситуація може вказувати на можливість відбору риб більшого розміру під час риболовлі (табл. 5).

Основним джерелом для реконструкції способів рибальства є знахідки знарядь лову. Під час досліджень 2018 р. було виявлено металевий рибальський гачок. Традиційна ловля сома пов'язана з використанням великих гачків з принадою (Сабанєєв 1959). Зазвичай для різних

поселень одного віку знаряддя лову риби були однотипними, деякі з них, наприклад сітка, використовуються і сьогодні. Серед знахідок знарядь лову на поселеннях XI—XII ст. виявляють тягарці для сітей, гарпуни з одним або кількома зубцями та риболовні гачки. Можливо, в той

Таблиця 3. Птахи та рептилії поселення

Table 3. Species representation of birds and reptiles at the settlement

Клас	Вид	NISP	MNI	Походження
Птахи	<i>Gallus domesticus</i> Курка домашня	3	2	Об'єкт В
	<i>Anser domestica</i> Гуска домашня	3	1	Об'єкт В
	<i>Pica pica</i> Сорока	3	1	Об'єкт В
Загалом визначено птахів		9		
Aves indet.		2		
Рептилії	<i>Emys orbicularis</i> Черепаша болотяна	2	1	Розкоп 2, глибина 0—20

Таблиця 4. Видовий склад іхтіофауни поселення

Table 4. Species representation of fishes at the settlement

Родина	Вид	NISP	MNI	%	Походження	
Cyprinidae Коропові	<i>Cyprinus carpio</i> Короп	15	3	10	Об'єкт В	
	<i>Rutilus rutilus</i> Плітка	5	3	3,2	Об'єкт В	
	<i>Carassius carassius</i> Карась	2	2	1,3	Об'єкт В	
	<i>Tinca tinca</i> Лин	4	3	2,6	Об'єкт В	
	<i>Abramis brama</i> Лящ	3	1	2	Об'єкт В	
	<i>Blicca bjoernna</i> Плоскирка	1	1	0,6	Об'єкт В	
	<i>Chondrostoma nasus</i> Подуст	1	1	0,6	Об'єкт В	
	<i>Scardinius erythrophthalmus</i> Краснопірка	1	1	0,6	Об'єкт В	
	Cyprinidae gen. et sp. Коропові	27	—	17,7	Об'єкт В	
	Percidae Окуневі	<i>Sander lucioperca</i> Судак	5	2	3,2	Об'єкт В
		<i>Perca fluviatilis</i> Окунь	2	2	1,2	Об'єкт В
Percidae gen. et sp.		5	—	3,2	Об'єкт В	
Esocidae Щукові	<i>Esox lucius</i> Щука	13	6	8,5	З них 11 ф-тів з об'єкта В і 2 ф-ти з розкопу 2	
Siluridae Сомові	<i>Silurus glanis</i> Сом	61	15	40	З них 36 ф-тів з об'єкта В і 6 ф-тів з розкопу 2	
Acipenseridae Осетрові	Acipenseridae gen. et sp. Осетрові	5	2	3,2	З них 3 ф-ти з об'єкта В і 2 ф-ти з розкопу 2	
Загалом визначено		152	—	41		
Teleostei indet. (Не визначено)		214	—	59		

час існували пастки для риб, виготовлені з сітей та дерев'яних жердин. Для вилову риб, які розповсюджені у поверхневих водах, наприклад, коропа, ляща, в'язя, карася, найкраще підходить сітка. Великих риб краще ловити гарпуном або великими гачками (Горбаненко, Ковальчук 2017, с. 99—109). Риба була важливим елементом раціону середньовічного християнізованого населення в період релігійних постів, коли споживання м'яса було небажаним.

Роль рибальського промислу підкреслюють знахідки виробів з кісток риби. Серед матеріалів пам'ятки Огринь 8 було виявлено два хребці сома та один хребець щуки зі штучно вирізаними отворами всередині (рис. 2). З об'єкта «В» походить один хребець сома та щуки, другий хребець сома походить з культурного шару розкопу 2. З огляду на розмір хребців сома, вони належали різним особинам віком понад 12 та 13 років, довжиною 148 та 151 см. Анатомічно хребці походять від грудної та хвостової частини хребта. Діаметр хребців 2,8 та 3,3 см. Отвір хребця з об'єкта «В» має овальну форму 0,8 × 1,0 см, в іншого хребця форма отвору округла 0,9 × 0,9 см. Отвори могли бути зроблені за допомогою ремісничого різця або ножа. Хребець щуки походить із хвостової частини хребта риби, яка була довжиною 35 см. Сам хребець розміром 0,6 × 0,7 см, а отвір на ньому менше 1 мм. Незважаючи на невеликі розміри, все ж він більший ніж природній, який залишається від спинномозкового каналу. За нашим припущенням цей отвір міг бути просвердлений людиною.

Контекст виявлення хребців не дає можливості для інтерпретації функціонального призначення виробів. Хребці риб, зокрема шук, з отворами не раз знаходять на пам'ятках різного часу (Горбаненко та ін. 2018, с. 15—24). Зокрема в Україні аналогічні хребці риб були описані з пам'ятки вельбарської культури Хрінники та з матеріалів монастиря в Дубно (XVI ст.) (Gorobets et al. 2017, с. 80—98). Хребці риб з отворами, які походять з археологічних пам'яток Польщі, були описані та ката-

Рис. 2. Перфоровані хребці риб: 1 — щука; 2—3 — сом
Fig. 2. The fish vertebrae with perforation: 1 — pike; 2—3 — sheatfish

логізовані археозоологом Д. Маковецьким. В археологічних матеріалах середньовіччя хребці сома з отворами описані в контексті дослідження міської забудови міст Познань та Гнезно. В обох випадках вони були знайдені під час археологічних досліджень споруд сакрального призначення — базиліки у Познані та каплиці у Гнезно. Це дозволило припустити, що в польських вибірках середньовіччя вони використовувались як розаріїв для ритуальних потреб. Дослідник підтверджує цю думку зображенням рибалки в процесі молитви — картини авторства середньовічного португальського художника Нуно Гонсалвеша (Nuno Gonçalves) (1420—1490). На картині «Поліптих святого Вінсента» зображений чоловік, який тримає в руках розарій, виготовлений із хребців сома (Makowiecki, Makowiecka 2017, s. 343—345).

Цілком можливо, що виявлені на поселенні Огринь 8 перфоровані хребці риб мали різне функціональне призначення. Хребець щуки міг бути декоративним елементом, наприклад частиною намиста. Аналогічні намисти́ни були описані з пам'ятки Хрінники. Призначення перфорованих хребців сома невідомо.

Таблиця 5. Реконструкція довжини та віку деяких особин риб
Table 5. Reconstruction of the length and age of some fish individuals

Вид	Елемент скелета	Кількість екземплярів	Довжина тіла (см)	Вік (років)
<i>Cyprinus carpio</i>	Vertebra precaudalis	1	45,6	4
<i>Carassius carassius</i>	Vertebra abdominals	2	35—42	3
<i>Esox lucius</i>	Vertebra precaudalis	2	35—75	4—5
<i>Silurus glanis</i>	Vertebra	12	62—166	3—17

ме, адже немає жодних безпосередніх вказівок на сферу їх використання. Можна припустити, що вони виступали елементом розарію для релігійних потреб чи рахівниць на зразок *abacus* для процесу обрахунків під час здійснення торгівельних операцій. Можливо, подальші знахідки перфорованих хребців краще проллють світло на способи їх використання.

Висновки

Здійснене дослідження дозволило розкрити деякі особливості тваринництва, а також мисливського і рибальського промислів мешканців середньовічного поселення. Згідно з результатами дослідження, провідна господарча роль належала тваринництву. Зокрема важливу роль відіграло розведення корів, свиней та дрібної рогатої худоби. М'ясо цих тварин використовувалось в кулінарних цілях, про що свідчать характерні сліди розрубання на кістках. Частину господарства становило полювання на диких тварин. Заготовки відростків рогу оленя підтверджують розвиток косторізного ремесла на поселенні.

Розташування середньовічного поселення на узбережжі річок Дніпра і Самари сприяло розвитку риболовлі. Серед археозоологічного матеріалу пам'ятки кістки риб займають вагомий відсоток. Кістки більшості риб мають великий розмір, що може свідчити про спеціальний відбір великих особин під час рибальства. Серед них було виокремлено 12 видів, які належать до п'яти родин. Найбільше промислове значення мали такі види риб, як сом, шука, судак, короп. Важливість рибної продукції підкреслюють знахідки виробів — перфорованих хребців сома та шуки.

Отримані результати доповнили дані попередніх дослідників, які в різний час займалися вивченням фауністичних решток з археологічних пам'яток півострова Огринь.

Колектив авторів щиро вдячний за консультації та допомогу у визначенні риб О. М. Ковальчуку.

- Витт, В. О. 1955. Лошади Пазырыкских курганов. *Советская археология*, 16, с. 163-205.
- Горбаненко, С. А., Ковальчук, О. М. 2017. Риболовецький промисел ранніх слов'ян Середнього Подніпров'я (за матеріалами городища Монастирок). *Археологія*, 1, с. 99-109.
- Горбаненко, С. А., Гошко, Т. Ю., Дзенеладзе, О. С., Ковальчук, О. М., Милашевський, О. С., Нестеровський, В. А., Панікарський, А. В., Сергєєва, М. С.

2018. Намисто вельбарської культури з Хрінників. *Археологія*, 2, с. 80-98.
- Залізник, Л. Л. 2018. Мезолітичні мисливці і рибалки за матеріалами поселення Огринь 8. *Археологія*, 3, с. 3-19.
- Залізник, Л. Л. 2019. «Град Русичів ім'ям Пересічень» у м. Дніпро та археологічні реалії. *Археологія*, 1, с. 95-104.
- Козловський, А. О. 1992. *Історико-культурний розвиток Південного Подніпров'я в IX—XIV століттях*. Київ: Наукова думка.
- Лебедев, В. Д. 1960. *Пресноводная четвертичная ихтиофауна Европейской части СССР*. Москва: Наука.
- Миллер, М. О. 1935. Памятники родового общества на Игреньском полуострове. *Проблемы и исследования докапиталистических обществ*, 9-10, с. 162-178.
- Мовчан, Ю. В. 2009. Риби України (таксономія, номенклатура, зауваження). *Збірник праць зоологічного музею*, 40, с. 47-85.
- Сабанєєв, А. П. 1959. *Жизнь и ловля пресноводных рыб*. Киев: Издательство сельскохозяйственной литературы.
- Сергєєва, М. С. 2012. Косторізна справа у давньому Колодяжині. *Археологія*, 3, с. 118-125.
- Телегін, Д. Я. 2000. Огринське поселення на Подніпров'ї та проблема житло будування в мезоліті Східної Європи. *Старожитності степового Причорномор'я та Криму*, 8, с. 3-88.
- Тимченко, Н. Г. 1972. *К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье)*. Киев: Наукова думка.
- Шостак, С. В. 1988. *Определение возраста европейского благородного оленя*. Минск: Ураджай.
- Якобсон, А. Л. 1979. *Керамика и керамическое производство средневековой Таврики*. Ленинград: Наука.
- Behrensmeier, A. K. 1978. Taphonomic and ecologic information from bone weathering. *Paleobiology*, 4 (2), p. 150-162.
- Driesch A. 1976. A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, с. 1-137.
- Fernandez-Javlo, Y., P. Andrews. 2016. *Atlas of taphonomic identification*. Switzerland: Springer.
- Gorobets, L. V., I.V. Matlaev. 2014. Birds from the old east Slavic settlement «Igren 8» (12th—13th century AD; Ukraine). *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія. Екологія*, 22 (1), с. 66-70.
- Gorobets, L.V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L., Veiber, A. V. 2017. Animals in Kitchen Waste of the Dubno Holy Transfiguration Monastery (Ukraine) From the Time of its Construction (15th-16th Century AD). *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 15, p. 15-24.
- Grant, A. 1978. Variation in dental attrition in mammals and its relevance to age estimation. *Research problems in zooarchaeology*, 3, с. 103-106.
- Kolda, J. 1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*. Brno: Novina.
- Makowiecki, D., M. Makowiecka. 2017. Kęgi, paciorki, wisiorki, talismany, czyli przyczynek do poznania pozarytualnego znaczenia ryb ludow prahistorycznych I wczesnohistorycznych na ziemiach polskich. *Gemma Gemarum: studia dedycowane*. 1, Poznan: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Radu, V. 2005. *Atlas for the identification of bony fish bones from the archaeological sites*. Bucuresti.
- Reitz, J. E., Wing, E. S. 2008. *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University press.

Надійшла 19.03.2020

A. V. Veiber¹, M. V. Kublij²

¹ *Аспирантка кафедры археологии НаУКМА, ведущий инженер отдела палеонтологии ННПМ НАНУ, ORCID 0000-0002-5178-498X, lusyleakey@gmail.com*

² *Аспирант кафедры археологии НаУКМА, ORCID 0000-0002-9824-3144, myhajlo.kublij@gmail.com*

АРХЕОЗООЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАУНИСТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПОСЕЛЕНИЯ XI—XIII в. ИГРЕНЬ 8

Полуостров Игрень находится в Самарском районе г. Днепр. Его выгодное географическое положение стало причиной заселения этой местности еще с древнейших времен. Археологическое изучение этой территории началось еще в 1930 г. В окрестностях полуострова были найдены памятники времен мезолита, неолита, бронзового века и непосредственно Средневековья. Из-за эрозии берега полуострова, а также возможной застройки его территории возникла необходимость проведения контрольных раскопок. В июле 2018 г. экспедицией под руководством Л. Л. Зализняка при участии студентов Национального университета «Киево-Могилянская академия» были проведены раскопки с целью поиска археологических объектов. Результатом исследований стало обнаружение культурного шара и объектов XI—XIII в., а также была детализирована стратиграфия территории полуострова. Найденный материал состоит из фрагментов керамических изделий, амфор, металлических ножей и рыболовных крючков. Высокая концентрация находок фрагментов стеклянных браслетов свидетельствует об относительно достатке жителей поселения.

Объектом данного исследования выступает археозоологический материал. Наибольший процент костей принадлежит домашним животным — корове, свинье, коню и мелким парнокопытным — козе и овце. Объектами охотничьего промысла были олени, лоси, косули. Их рога использовались в ремесленных целях. Одним из важных промыслов жителей поселения было рыболовство. На поселении представлено 12 видов рыб из пяти семейств. Наибольшее промышленное значение имели такие виды рыб, как сом, щука, судак и карп. Находки перфорированных позвонков сомов и щуки подтверждают значимость рыболовного промысла для жителей полуострова. Полученные результаты дополнили данные предыдущих исследований и способствовали реконструкции некоторых сфер хозяйственного развития средневекового поселения.

К л ю ч е в ы е с л о в а: археозоология, Середина века, поселение, Игрень 8.

Alina V. Veiber¹, Mykhailo V. Kublij²

¹ *PhD student of the National University of “Kyiv-Mohyla academy”, Department of Archaeology, leading engineer paleontology department of NMNH NAS of Ukraine, ORCID 0000-0002-5178-498X, lusyleakey@gmail.com*

² *PhD student of the National University of “Kyiv-Mohyla academy”, Department of Archaeology, ORCID 0000-0002-9824-3144, myhajlo.kublij@gmail.com*

ANALYSIS OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL MATERIAL FROM XI—XIII CENTURIES SETTLEMENT IHREN 8

The Ihren peninsula is situated in the Samara district of Dnipro city. The advantageous geographical location in the lower reaches of the Dnieper River basin was conducive to the habitation of this place in the course of Mesolithic time. From the beginning of 1930-ies, archaeological sites of Mesolithic, Neolithic, Bronze Age and namely Medieval time on the territory of the peninsula were discovered and excavated. In the case of the river erosion and potential building development on its territory, the archaeological excavations have become a necessity. In July 2018, the excavation work of the archaeological expedition of the National University of “Kyiv-Mohyla academy” was held. The head of the expedition was prof. L. Zalizniak. During the process of research, the peninsula stratigraphy was clarified and some objects and cultural stratum of XI—XIII centuries were discovered. The materials found consisted of ceramics fragments, amphorae, metal knife blades and fishing hooks. A high concentration of glass bracelets indicates the wealth of the settlement's inhabitants.

The object of this research is animal bones, which were found in the context of cultural stratum of XI—XIII centuries. The biggest percentage of bones belongs to domestic animals, such as cows, pigs, small-hoofed animals, such as sheep and goats. Red deer, elk, roe deer were the objects of hunting strategy. Their horns were used for bone tools and handcraft. Fishing was one of the important branches of the economy. 12 fish species from 5 families were identified from the fish bones, the most valuable of which belong to the sheefish, pike, sander and carp. Almost all of the fish bones were big in size. It can be possible during big fish selection in the process of fishing. The perforated fish vertebrae emphasize the important role of fish production. The results supplement previous researches and give a base for the reconstruction of certain aspects of settlement economy.

К е у о р д с: archaeozoology, Medieval times, settlement, Ihren 8.

References

- Vitt, V. O. 1955. Loshadi Pazyrskikh kurganov. *Sovietskaya arkeologia*, 16, p. 163-205.
- Gorbanenko, S. A., Kovalchuk O. M. 2017. Fishery of Early Slavs in Dnipro River Middle Region (Based on Materials from Monastyrok Hill-fort). *Arheologia*, 1, p. 99-109. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2017.01.099>
- Gorbanenko, S. A., Goshko, T. Yu., Dzeneladze, O. S., Kovalchuk, O. M., Milashevski, O. S., Nesterovski, V. A., Panikarski, A. V., Sergeeva, M. S. 2018. Beads of the Wielbark Culture from Khrinnyky. *Arheologia*, 2, p. 80-98. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.02.080>
- Zalizniak, L. L. 2018. Mesolithic Hunters and Fishermen of Dnipro Rapids Area (Nadporizhzhia) by the Materials of Ihren 8. *Arheologia*, 3, p. 3-19. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.03.003>
- Zalizniak, L. L. 2019. "Rus City Named Peresichen" in Dnipro City and Archaeological Reality. *Arheologia*, 1, p. 95-104. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2019.01.095>
- Kozłowski, A. O., 1992. *Istoryko-kulturnyi rozvytok Pivdennoho Podniprov'ia v IX-XIV stolittiakh*. Kyiv: Naukova dumka.
- Lebedev, V. D. 1960. *Presnovodnaya chetvertichnaya ikhtiofauna Evropeyskoi chasti SSSR*. Moskva: Nauka.
- Miller, M. O. Pamiatniki rodovoho obschestva na Ihrenskom poluostrrove. *Problemy i issledovania docapitalisticheskikh obschestv*, 9-10, p. 162-178.
- Movchan, Yu. V. 2009. Ryby Ukrainy (taxonomia, nomenklatura, zauvazhennia). *Zbirnyk prats zoologichnoho museyu*, 40, p. 47-85.
- Sabaneyev, A. P. 1959. *Zhizn i lovlia presnovodnykh ryb*. Kyiv: Izdatelstvo selskokhoziazstvennoi literatury.
- Sergeeva, M. S. 2012. Bone Carving in Ancient Kolodiazhyn. *Arheologia*, 3, p. 118-125.
- Telehin, D. Ya. 2000. Ohrinskie poselennia na Podnoprivii ta problema zhytlobuduvannia v mesoliti Skhidnoii Evropy. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomia ta Krymu*, 8, p. 3-88.
- Tymchenko, N. G. 1972. *K istorii okhoty i zhivotnovodstva v Kiyevskoi Rusi (Srednie Podneprovie)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Shostak, S. V. 1988. *Opreделение vozrasta evropeiskogo blagorodnogo olenia*. Minsk: Uradzha.
- Yakobson, A. L. 1979. *Keramika i keramicheskoye proizvodstvo srednievokovoi Tavriki*. Leningrad: Nauka.
- Behrensmeyer, A. K. 1978. Taphonomic and ecologic information from bone weathering. *Paleobiology* 4 (2), p. 150-162.
- Driesch A. 1976. A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, p. 1-137.
- Fernandez-Javlo, Y., Andrews, P. 2016. *Atlas of taphonomic identification*. Switzerland: Springer.
- Gorobets, L. V., Matlaev, I. V. 2014. Birds from the old east Slavic settlement "Igren 8" (12th-13th century AD; Ukraine). *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Biologia. Ecologia*, 22 (1), p. 66-70.
- Gorobets, L.V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L., Veiber, A. V. 2017. Animals in Kitchen Waste of the Dubno Holy Transfiguration Monastery (Ukraine) From the Time of its Construction (15th-16th Century AD). *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 15, p. 15-24. <http://doi.org/10.15407/vnm.2017.15.015>.
- Grant, A. 1978. Variation in dental attrition in mammals and its relevance to age estimation. *Research problems in zooarchaeology*, 3, p. 103-106.
- Kolda, J. 1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*. Brno: Novina.
- Makowiecki, D., Makowiecka, M. 2017. Kręgi, paciorki, wisiorki, talismany, czyli przyczynek do poznania pozarytualnego znaczenia ryb ludow prahistorycznych I wczesnohistorycznych na ziemiach polskich. *Gemma Gemarum: studia dedycowane*. 1, Poznan: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Radu, V. 2005. *Atlas for the identification of bony fish bones from the archaeological sites*. Bucuresti.
- Reitz, J. E., Wing, E. S. 2008. *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University press.